

JAARGANG 11
NR 1

Religie & Samenleving

**Arbeidsethos in Europa:
religieuze traditie of
modernisering**

*Kirsten Stam, Inge Steben
& Ellen Verbakel*

**Drempels bij de communicatie over
ervaringen van seksueel geweld**

Visies van hulpverleners over kinderen
in islamitische gezinnen

Julia Day & Annemie Dillen

**Religieus pluralisme als politiek
probleem**

Recente ontwikkelingen binnen
pluralismeonderzoek

Leonard van 't Hul

**In gesprek met
dr Jan Jonkers**

Durk Hak

**Jaar-
overzicht
jaargang
10 (2015)**

Drempels bij de communicatie over ervaringen van seksueel geweld

Visies van hulpverleners over kinderen in islamitische gezinnen

Julia Day & Annemie Dillen*

Summary

This article is based on qualitative empirical research conducted among social workers/therapists in Flanders/Brussels who have experience in working with children in Muslim families who have been the victims of sexual abuse. The fundamental question underlying this research is whether elements can be identified that are particular to children from Muslim families. Social workers/therapists have indeed discovered differences. This article brings together the perspective of caregivers and the results of an investigation of the relevant literature.

Honour and shame are concepts that contribute to taboos surrounding sexual abuse within many Muslim families. For example, great importance is attached to safeguarding the virginity of girls. Social workers/therapists also refer to the shame associated with loss of manliness among abused boys.

Talking about sexual abuse incites certain fears that are specific to children from Muslim families: children are afraid of not being believed, of being rejected, and of no longer finding a marriage partner. Moreover, there is sometimes fear of revenge. The importance of family structures was also clearly expressed. Family ties often reach further than the nuclear family. While members of the extended family can be used as a resource, they are often also associated with fear of revenge and shame. Certain role patterns are likewise aspects that influence the provision of aid and assistance following sexual abuse.

The results of this research can support social workers and therapists in being attentive specifically to the sexual abuse of children, and to consider Islamic cultural and religious dimensions and experiences.

* Julia Day volttooide in 2015 haar Mastersopleiding Wereldgodsdiensten, Interreligieuze dialoog en Religiestudie aan de KU Leuven. Annemie Dillen is als hoogleraar pastoraaltheologie en empirische theologie verbonden aan de Faculteit Theologie en Godsdienstwetenschappen van dezelfde universiteit.

Inleiding

Aanleiding en onderzoeksvraag

Worden kinderen uit moslimgezinnen die slachtoffer worden van seksueel misbruik voldoende gehoord en gezien? Krijgen zij de ruimte om hun verhaal te doen in de context van hulpverlening, politie en justitie of in de gezinscontext? Deze vraag werd prangend toen we (hier: JD) in de context van een stage bij de politie in Gent te horen kregen dat kinderen uit moslimgezinnen allicht ondervertegenwoordigd zijn in de meldingen van seksueel misbruik van kinderen. Politie en parket vertelden over het beperkt aantal meldingen bij deze groep, op basis van hun ervaringen, want exacte cijfers over het religieus toebehoren in het kader van meldingen bij de politie worden omwille van privacy-redenen niet verzameld. Minstens twee oorzaken kunnen hier aan de basis liggen: ofwel zijn er effectief minder gevallen van seksueel misbruik bij kinderen die opgroeien in moslimgezinnen dan bij andere kinderen, ofwel is het bij deze groep niet zo eenvoudig om seksueel misbruik ter sprake te brengen en melding te maken. Uitgaande van de tweede hypothetische verklaring, wordt in deze bijdrage onderzocht hoe de communicatie van en met kinderen uit moslimgezinnen die slachtoffer werden van seksueel misbruik verloopt. Aangezien het niet zo makkelijk is omwille van praktische en ethische redenen om kinderen hierover zelf te bevragen, kozen we ervoor om hulpverleners die werken met kinderen uit moslimgezinnen te interviewen.

We kijken dus naar de beleving van de kinderen door de bril van hulpverleners. We gaan na hoe hulpverleners kijken naar kinderen uit moslimgezinnen die seksueel misbruikt werden. Omdat hulpverleners praten met deze kinderen over hun ervaringen kunnen we op basis van die gesprekken mogelijk inzichtelijk maken of het opgroeien in een moslimgezin invloed heeft op de manier waarop kinderen praten over hun ervaringen van seksueel misbruik. En als die invloed er is, nagaan welke elementen dan een rol spelen in hoe deze kinderen over hun ervaringen praten en hoe die elementen tot uiting komen in de gesprekken met hulpverleners. Dit hulpverlenersperspectief is uiteraard gekleurd door de interpretatie van de hulpverlener in kwestie. Het voordeel van hulpverleners aan het woord te laten is evenwel dat we daarvoor ook op het spoor komen van hun eigen aandacht voor cultureelsensitieve hulpverlening. Praktijk, beleid en theorie dagen hulpverleners uit om professioneel en context- en cultuurgevoelig te reageren (Van Robaey et al. 2014).¹ In deze bijdrage laten we zien wat deze gevoeligheid kan betekenen in relatie tot de specifieke thematiek van seksueel misbruik.

We komen via de gevolgde methode geen informatie te weten over gezinnen die geen hulpvraag stellen of waarbij geen melding van seksueel misbruik wordt gedaan. Wel krijgen we zicht op mechanismen die mogelijk spelen bij islamitische gezinnen die al met hulpverlening in aanraking komen. We vermoeden daarbij dat voor andere islamitische gezinnen gelijkaardige zaken spelen, maar kunnen dit niet met zekerheid afleiden uit deze onderzoeksresultaten.

Om te antwoorden op de informatieve vraag rond de beleving van kinderen en jongeren uit moslimgezinnen die seksueel misbruik ervaren hebben én op de praktijkgerichte vraag rond de feitelijke en wenselijke invulling van cultuur- en religiesensitieve hulpverlening voor deze kinderen, hebben we diepte-interviews met hulpverleners opgezet.

In deze bijdrage worden de resultaten onmiddellijk besproken in relatie tot bestaande literatuur. De bestaande literatuur over dit onderwerp is evenwel beperkt. Wat wel voorhanden is, is literatuur die bepaalde deelaspecten behandelt die een rol spelen in de manier waarop kinderen met een islamitische achtergrond praten over seksueel misbruik. Zo is er bijvoorbeeld heel wat te vinden over eer-gerelateerd geweld, huiselijk geweld bij migranten, islam en hulpverlening, seksuele opvoeding en islam, de rol van de vrouw binnen de islam, het belang van maagdelijkheid, het verband tussen religie en cultuur, seksualiteitsbeleving bij 'allochtone' jongeren. We zeggen in deze bijdrage niets over de prevalentie van seksueel misbruik onder de Vlaamse moslims. De doelstelling van het kwalitatieve onderzoek was om te ontdekken welke elementen een rol spelen in de manier waarop er door deze kinderen over hun ervaringen wordt gesproken en hoe hulpverleners hierop kunnen inspelen.

Seksueel misbruik wordt hier gehanteerd volgens de definitie die onder andere Sensoa (Vlaams expertisecentrum voor seksuele gezondheid) hanteert op haar website en in haar uitgaven en waarbij sprake is van de volgende elementen: er is duidelijk geen toestemming voor seksuele handelingen van één van de betrokkenen; seksueel gedrag wordt duidelijk afgedwongen of opgedrongen door middel van geweld, dreiging, chantage; er is duidelijk een groot leeftijdsverschil of machtsonevenwicht tussen de betrokkenen (Frans 2009, 6). Het gaat zowel om intra- (incest) als extra-familiaal seksueel misbruik. Met kinderen uit moslimgezinnen wordt bedoeld: minderjarigen die opgroeien in een gezin waar de islam aanwezig is in de gezinscultuur.

Methode

Het antwoord op de vragen rond de communicatie van en met kinderen uit moslimgezinnen die seksueel misbruik ervaren hebben werd gezocht door semi-gestructureerde interviews, met acht mensen werkzaam als hulpverleners. De vereiste was daarbij dat deze hulpverleners ervaring hebben met het werken met kinderen uit moslimgezinnen. Onder de respondenten bevonden zich zelfstandige psychologen, seksuologen, hulpverleners actief binnen de bijzondere jeugdzorg, hulpverleners bij organisaties werkzaam rond kindermishandeling en hulpverleners die in interculturele hulpverlening werken en zich specialiseren in de moslimgemeenschap. Zes van de hulpverleners waren vrouwen, twee waren mannen. Vier respondenten hadden zelf een islamitische achtergrond, vier hadden geen islamitische achtergrond. Twee waren van Turkse origine, twee van Marokkaanse origine. Hieronder geven we schematisch de achtergronden van de hulpverleners weer en hun fictieve namen. Het interview met Leen en Sofie vond gezamenlijk plaats (dubbel-interview).

	Opleiding	Religieuze achtergrond
Adil (man)	Bachelor gezinswetenschappen en bijkomende therapeutische opleiding	Moslim
Brahim (man)	Psychologie/psychotherapie	Moslim
Elif (vrouw)	Seksuologe, therapeut	Moslim
Ebru (vrouw)	Psychologe	Moslim
Veerle (vrouw)	Maatschappelijk assistent	Niet gespecificeerd
Leen (vrouw)	Orthopedagogiek en therapeutische opleiding	Niet gespecificeerd
Sofie (vrouw)	Psychologie	Niet gespecificeerd
Els (vrouw)	Klinische psychologie	Niet gespecificeerd

Deze hulpverleners werden geselecteerd via een databank over anderstalige hulpverleners en via doorverwijzing door organisaties en andere hulpverleners. We zochten specifiek naar hulpverleners met ervaring in het werken met kinderen uit moslimgezinnen die seksueel misbruik hadden meegemaakt. Verschillende potentiële respondenten die per mail en telefonisch gecontacteerd werden, gaven aan te weinig ervaring met de doelgroep te hebben. In de zoektocht naar respondenten werd zoveel mogelijk diversiteit op het gebied van cultureel/religieuze achtergrond nagestreefd. De respondenten werden voornamelijk in grote steden (Brussel, Antwerpen, Gent) gezocht, omdat de moslimgemeenschap hier groot is.

Elk interview duurde ongeveer anderhalf uur. Sommige waren korter, andere langer.

De semi-gestructureerde vragenlijst is in de bijlage opgenomen. De interviews werden opgenomen en getranscribeerd en nadien gecodeerd met behulp van het programma Nvivo. De interviews vonden plaats tussen maart en april 2015.

Resultaten in dialoog met literatuur

Hieronder worden de elementen besproken die het onderzoek aan het licht bracht omtrent de vraag hoe kinderen uit moslimgezinnen praten over ervaringen van seksueel misbruik. Het gaat dan zowel over elementen die een impact hebben op de wijze waarop deze kinderen en hun gezinnen al dan niet de stap naar de hulpverlening zetten, als over elementen die het bespreken van de ervaringen en het hulpverleningstraject beïnvloeden. Daarbij worden, zoals gezegd, de resultaten onmiddellijk in dialoog gebracht met inzichten uit bestaande literatuur.

1. Religie en cultuur

Uit Nederlands onderzoek van Marianne Cense en Lieke van Dijk over de seksuele beleving van 'allochtone' jongeren (Cense & Van Dijk 2012, 58) blijkt dat jongeren die zichzelf als islamitisch beschrijven hun religie, hun opvoeding en de verwachtingen van hun ouders niet goed van mekaar kunnen onderscheiden. Ze vinden het moeilijk de opdeling te maken tussen wat ze zelf vinden, wat hun ouders vinden, en wat uit hun geloof voortkomt. Cultuur en religie lopen volgens hun onderzoek in verhalen van islamitische jongeren vaak door elkaar (vgl. Ohlrichs & Van der Vlugt 2013, 12). Bijna alle hulpverleners wezen tijdens de interviews op het samengaan van culturele elementen in de opvoeding en religieuze aspecten bij kinderen en jongeren. Zo vertelt Adil: "Alles wat moslimgezinnen doen, alles wat ze in- en uitademen, is religieus gekleurd. Dat uit zich in hun referentiekader. De gewoontes en gebruiken worden legitiem gemaakt door de godsdienst".

Veel hulpverleners benadrukten dat zij niet wilden veralgemenen; elke cliënt heeft zijn of haar eigen achtergrond en veel factoren spelen een rol in traumaverwerking. Trauma is op de eerste plaats niet cultureel gebonden (Deug 1990, geciteerd in Cense 2002, 23), wel kan het worden beïnvloed door de cultuur en achtergrond van het slachtoffer (Marhé 2000 geciteerd in Cense 2002, 23).

Bepaalde overtuigingen komen veelvuldig terug in de hulpverlening aan moslims inzake seksueel misbruik, zo geven hulpverleners aan. Vooral

hulpverleners die zelf een islamitische achtergrond hebben, benoemen bepaalde elementen die zij vaak zien terugkeren. De opvattingen die het meest worden aangehaald, zijn: 'Sbar', 'lotsbestemming' en de overtuiging dat God in het hiernamaals voor rechtvaardigheid zal zorgen. Hier worden deze opvattingen beknopt verklaard aan de hand van de uitleg die de geïnterviewde hulpverleners hierover gaven. *Sbar* betekent in het Arabisch 'geduld'. Adil legt uit: "In de islam heeft God voor alles een tegenstelling. Van alles heeft hij er twee: goed, slecht. Groot, klein. Vrouw, man. Er is altijd een wederkerigheid, er is altijd een opponent. Maar voor geduld is er maar één. Geduld. Mensen die geduldig zijn, staan eigenlijk op de voorgrond bij God". Hulpverleners horen ook wel de overtuiging dat ouders denken dat het misbruik van hun kind betrekking heeft op hun eigen lotsbestemming. Ouders zien het misbruik volgens de hulpverleners echter nooit als een straf of beproeving die het kind verdiend heeft, maar soms wel als een lot dat zij als ouders van God moeten dragen. De geïnterviewde hulpverleners met een islamitische achtergrond halen aan dat er de sterke overtuiging heerst dat de dader in het hiernamaals zal worden gestraft. De anderen spraken hier niet over. Dit kan te maken hebben met hun beperkte kennis over de islamitische godsdienst of met het gegeven dat dit soort geloofsovertuigingen in de gesprekken met kinderen en hun ouders niet aan bod komen.

Hulpverleners vertellen dat al deze aspecten zowel een negatieve als een positieve invloed kunnen uitoefenen op het verwerkingsproces. Negatief kan het ertoe leiden dat mensen zich neerleggen bij een situatie van misbruik. Het kan zijn dat ouders niet ingrijpen in de situatie vanuit de overtuiging dat zij dit lot moeten dragen, geduld moeten hebben en dat de dader in het hiernamaals wel voldoende zal worden gestraft, waardoor zij het zelf niet als hun taak zien om de dader aan te geven (en deze dader dus misbruik kan blijven plegen, bij dat kind of andere kinderen). Geduld en lotsbestemming kunnen echter ook positief worden aangewend wanneer ouders het eerder zien als een beproeving dan als een straf. Volgens Adil is het dan ook aan de ouders zelf om de situatie zo goed mogelijk in handen te nemen. Het gevoel van lotsbestemming kan de slachtoffers zelf helpen om de ervaring te verwerken, zo lang het niet het bereid zijn tot het ontvangen van therapeutische ondersteuning in de weg staat. Het kan een mentale steun bieden voor ouders en kinderen om te geloven dat de dader een gepaste straf zal krijgen van God. Al deze aspecten worden volgens de islamitische hulpverleners ook aangewend in de begeleiding.

In de literatuur vinden we vooral de meer negatieve effecten van deze overtuigingen terug. Haboush en Alyan beschrijven dat het geloof in lots-

bestemming ervoor kan zorgen dat Arabische Amerikanen seksueel misbruik niet zullen aangeven (Haboush & Alyan 2013, 511). Zij halen ook aan dat 'geduld' een zeer belangrijk aspect is in verband met het thema (Haboush & Alyan 2013, 514). Ander Amerikaans onderzoek beschrijft dat moeilijkheden in het leven vaak worden beschouwd als 'Gods wil' of als straf van God waardoor moslims niet snel naar de hulpverlening zullen stappen (Al-Mateen & Afzal 2004, 194-195; Ahmed & Amer 2012, 317-318). Anders dan in de hier genoemde literatuur, werden in ons empirisch onderzoek islamitische overtuigingen niet enkel beschreven als elementen die hulpverlening aan kinderen die slachtoffer zijn van seksueel misbruik moeilijker maken. De bevraagde hulpverleners wezen expliciet ook op de positieve mogelijkheden van islamitische overtuigingen bij het verwerkingsproces. Dit laatste wordt ook aangegeven in het onderzoek van Marianne Cense (Cense 2002, 40).

2. Taboe

Praten over ervaringen is nooit vanzelfsprekend voor slachtoffers van seksueel misbruik, en voor kinderen al helemaal niet. Tijdens dit onderzoek werd echter duidelijk dat dit nog moeilijker is voor kinderen uit moslimgezinnen. Het onderwerp seksueel misbruik is, net als eigenlijk alle seksualiteit buiten het huwelijk, zeer taboe-geladen. Zo geeft Elif aan: "Binnen de huidige gemeenschap is het onbesproken, seksualiteit komt niet aan bod waardoor kinderen ook niet de gelegenheid hebben om daarover te praten [...] Ik denk dat wij momenteel eigenlijk geen zicht hebben op hoeveel kinderen met een moslimachtergrond seksueel misbruikt worden. Dat is een van de grootste taboes binnen de moslimgemeenschap". Dit maakt het moeilijk voor de hulpverlening om een gesprek hierover aan te knopen met de gezinnen met een hulpvraag. Verschillende hulpverleners met een moslimachtergrond, die zicht hebben op de moslimgemeenschap in België, geven aan dat het onderwerp 'seksueel misbruik' er op veel weerstand botst. Ebru, die naast haar individueel werk met cliënten ook praatgroepen met islamitische vrouwen leidt, merkt ook daar hoezeer seksueel misbruik een taboe-onderwerp is. De vrouwen ontkennen gewoonlijk initieel dat seksueel misbruik binnen hun gemeenschap kan voorkomen.

Ook Amerikaans onderzoek geeft aan 'dat vele moslims zelf de prevalentie van huiselijk geweld, waaronder seksueel misbruik binnen hun gemeenschap, onderschatten (Ahmed & Amer 2012, 309-310). "Stilte creëert stilte", het taboe rond alles wat met seks te maken heeft, verkleint de kans dat kinderen seksueel misbruik zullen melden (Haboush & Alyan 2013, 508). Onderzoek geeft echter ook aan dat seksueel misbruik steeds meer wordt erkend binnen

de moslimgemeenschap in de VS, en dan vooral bij de latere generaties van migranten (Al-Mateen & Afzal 2004, 194). De respondenten in het eigen onderzoek in Vlaanderen geven deze evolutie naar meer erkenning binnen de moslimgemeenschap niet aan. Ook onderzoek van Ibrahim Yerden (Yerden 2001) stelt dat er in Turkse gezinnen in Nederland sprake is van een grote geslotenheid, waarbij taboes zoals seksueel misbruik niet besproken worden (Cense 2012, 267-268).

Binnen de gemeenschap heerst er algemeen gesproken geen praatcultuur wanneer het gaat om emoties of problemen. Veel respondenten geven aan dat men traumatische ervaringen die taboe zijn liever onder de mat schuift dan erover te praten. "Als we erover zwijgen bestaat het niet, dat is een beetje de mentaliteit binnen de islamitische wereld, dus ook bij misbruik van kinderen," zegt Elif.³ Nederlands onderzoek over betekenisgeving en hulp na seksueel misbruik in cultureel perspectief (Cense 2002, 44) en congresverslagen (Steunpunt seksueel geweld 2001, 23) benoemen eveneens die houding. Adil ziet als een van de redenen die bijdragen tot het moeilijk kunnen praten over ervaringen van seksueel misbruik het gegeven dat kinderen niet gewend zijn om over hun gevoelsleven te praten binnen traditionele moslimgezinnen. Over gedrag communiceren ouders wel tegenover hun kinderen, maar kinderen hebben in hun opvoeding niet geleerd om emoties te verwoorden tegenover hun ouders: "Dat is een heel gevaarlijk mechanisme dat ik door de jaren heen heb kunnen vaststellen bij kinderen die in een vrij strikte traditionele cultuur worden opgevoed, waarbij men veel minder appèl doet op de intrinsieke beweegredenen of motivatie van kinderen. Ge merkt dat die kinderen nogal sterk op zichzelf zijn en terugplooiën en geïsoleerd geraken en zelfs geen woordenschat beheersen om aan papa en mama of de omgeving te vertellen wat er hen is aangedaan."

De hulpverleners geven aan dat handelingen en lichaamsdelen verwoorden bij kinderen uit moslimgezinnen soms erg moeilijk is. Kinderen vallen stil of zeggen enkel dat iets *haram* is, maar willen of kunnen geen details vertellen. Elif merkt dit tijdens therapie: "Daar wordt altijd over gesproken van ja maar dat is haram, dat is verboden, maar men geeft daar heel weinig uitleg aan. Waarom? Omdat dat haram is". Ook Els hoort dit veel: "Ze maken zo'n onderscheid tussen aanvaardbaar en niet aanvaardbaar. Haram. En verder geraak je soms niet". Verschillende hulpverleners hebben de indruk dat de kinderen de woorden wel kennen maar niet willen zeggen, het in de mond nemen blijkt heel lastig. Andere hulpverleners geven aan dat er volgens hen ook niet altijd woorden zijn. Het kennen van bepaalde woorden valt volgens de respondenten bovendien niet per se samen met het begrijpen ervan. Ze leren

de termen wel op school maar thuis wordt geen enkele link hiernaar gelegd. Verschillende respondenten halen aan dat dit alles te maken heeft met het gegeven dat moslimouders vaak seksuele opvoeding vermijden, omdat er het idee heerst dat je daardoor net seksuele gevoelens zult aanwakkeren, of omdat de gemeenschap dan zou kunnen denken dat zij hun kind niet met de juiste waarden opvoeden. Kinderen hebben het dus moeilijk met het verwoorden van bepaalde zaken, of het nu komt door een gebrek aan kennis of doordat ze bepaalde woorden niet in de mond willen nemen. Enkele respondenten merken op dat kinderen uit moslimgezinnen vaker in straattaal spreken. Hun hypothese is dat ze woorden als 'hoer' en 'kut' aanleren bij hun leeftijdsgenoten en dat dergelijke woorden de enige seksuele taal vormen die ze gewend zijn, omdat er thuis in alle talen over seksualiteit gezwezen wordt.

Het gebrek aan seksuele opvoeding binnen moslimgezinnen keert regelmatig terug in literatuur. In het jaarboek van 2001 van het (in die tijd nog bestaande) Vlaamse Centrum voor Geboorteregeling en Seksuele Opvoeding (CGSO) werden de resultaten van onderzoek bij Marokkaanse jongeren in België over hun visies op seksualiteit opgenomen (Lodewijckx & Hendrickx 2001).⁴ Het vermeldt het taboe rond seksualiteit en jongeren geven aan dat ze weinig voorlichting hebben gehad van hun ouders. Veel jongeren, vooral meisjes, zouden echter graag meer informatie krijgen. Er heerst veel schaamte over het onderwerp en jongeren zien het als een vorm van respect tegenover hun ouders om niet over seks te praten (Cense 2012, 35). Amerikaans onderzoek over seksueel misbruik bij Amerikaans-Arabische kinderen bevestigt wat de hulpverleners in ons onderzoek al aangaven: veel ouders schuwen seksuele opvoeding (Haboush & Alyan 2013, 507). Uit Nederlands onderzoek blijkt dat Turkse en Marokkaanse moeders wel graag een rol willen spelen in de seksuele opvoeding van hun kinderen, maar dat ze seksualiteit buiten het huwelijk een moeilijk onderwerp vinden om over te communiceren. Ze wachten dan ook eerder op vragen van de kinderen in plaats van actief het gesprek aan te gaan (Van Lee & Mouthaan 2007, 5-7). De combinatie van de afwachtende houding van moeders en het niet aanhalen van het onderwerp door kinderen vanuit respect voor hun ouders geeft mogelijk een verklaring voor de reden dat er, ondanks de wil van de moeders en de interesse van de kinderen, weinig voorlichting gebeurt.

Over seksueel misbruik praten met hulpverleners is geen sinecure voor kinderen uit moslimgezinnen en voor hun familieleden. Wanneer het onderwerp dan toch aan bod komt binnen de hulpverlening is dit vaak door een onthulling tijdens een eerder traject, zo geven de bevraagde hulpverleners

aan. De initiële hulpvraag heeft meestal te maken met een ander thema, zoals gedragsproblemen of weglopen van huis. Dit gebeurt ook bij niet-moslim-kinderen, maar volgens verschillende respondenten is dit veel meer het geval bij kinderen uit moslimgezinnen. Dit hangt volgens hen samen met het grote taboe en het gevoel van schaamte dat er rond het thema hangt, in combinatie met de moeilijkheid van verwoording. Doordat kinderen de feiten moeilijk kunnen vertellen, zullen ze nog meer in hun gedrag uiten dat er iets mis is, in plaats van het onderliggende probleem van seksueel misbruik aan iemand te vertellen, geven hulpverleners aan. Ook de literatuur beschrijft dat er vaker sprake is van psychosomatische klachten bij kinderen met een migratieachtergrond (Cense 2002, 33).

3. *Schaamte en eer*

Schaamte en eer zijn aspecten die een rol spelen bij kinderen uit moslimgezinnen die over hun ervaring van seksueel misbruik praten, vertellen hulpverleners. Bij kinderen uit moslimgezinnen speelt persoonlijke schaamte maar, zo halen alle respondenten aan, daar bovenop komt nog eens de publieke schaamte doordat de familie-eer heel belangrijk is. Brahim: "Schaamte is echt een belangrijk woord in de cultuur, zoals in de christelijke cultuur het begrip 'schuld', maar schaamte heeft er meerdere aspecten. Het heeft een persoonlijk aspect, maar heeft ook met de ogen van de anderen te maken". Leen beaamt het belang van de schaamte tegenover de gemeenschap, een schaamte die zich ook vertaalt in eergevoeligheid: "De vraag is altijd: is dat een schaamte die uit zichzelf komt of omdat die minderjarige heel goed weet wat dat betekent voor de familie-eer? Mijn ervaring zegt dat dat vooral zit op familie-eer als kinderen of jongeren daarmee in de knoei geraken". Het belang van eer wordt bevestigd door hulpverlener Elif: "Die seksuele eer leeft wel nog heel sterk bij alle culturen in de islamitische wereld. Seksuele eer is nog een heel belangrijk kenmerk binnen het sociaal netwerk van de moslims hier, waardoor de kinderen 'beschadigd' zijn op dat vlak".

Voor alle slachtoffers van seksueel misbruik is het verwerken hiervan een traject, maar hulpverleners zien de schande voor de familie als geheel die op het kind wordt geprojecteerd als één van de opmerkelijkste elementen die naar voor komen tijdens het werken met kinderen uit moslimgezinnen. Leen verduidelijkt: "In een andere familie kan je eerder slachtoffer zijn. Dat is bij moslims moeilijk: 'Ik ben wel het slachtoffer maar ik ben ondertussen ook minder waard geworden, want ik ben wel beschadigd'."

Niet alleen bij kinderen is er veel schaamte. Hulpverleners merken dat er bij ouders ook veel schaamte heerst. 'Ik heb mijn dochter of zoon niet

kunnen beschermen. Wat met de familie-eer? Wat gaan ze zeggen over mijn dochter of zoon? Mijn dochter is zagezegd minder waard', zijn zaken die hulpverleners vaak van ouders horen. Hulpverleners binnen de islamitische gemeenschap geven aan dat dit zeer reële bezorgdheden zijn. Het gebeurt volgens hen dat ouders inderdaad binnen hun gemeenschap gezien worden als mensen die niet voor hun dochter of zoon hebben gezorgd. Moslimouders die te weten komen dat hun kind seksueel misbruikt werd, of wordt, komen terecht in een enorm moeilijke positie. Zij moeten een kosten-batenanalyse maken, niet enkel over wat het beste is voor het slachtoffer maar ook voor de toekomst van hun andere kinderen. Elif vertelt over een situatie waarbij een meisje misbruikt werd door haar broer. De ouders kozen er uiteindelijk voor om hun dochter niet te ondersteunen. Ze stuurden haar zelfs uit huis en bestraften hun zoon niet. De reden hiervoor: "Zo konden ze zeggen: die dochter is 'slecht' en over de zoon wordt dan gezwezen, om eigenlijk de kansen van die andere dochters in de gemeenschap mogelijk te maken. Dat is een afschuwelijke keuze van die ouders, maar als de communicatiepatronen en de omgangspatronen zo zijn, dan kiezen de ouders voor het geluk van de meesten en wordt het slachtoffer nogmaals geschofferd en eigenlijk als dader beschouwd, om de kansen van die andere dochters te beredderen. Bedenk je wat een moeilijke rekensom die ouders moeten maken!" Adil legt uit dat het zeer belangrijk is om begrip op te brengen voor de bezorgdheden van de ouders ten aanzien van de gemeenschap, en dat men door in gesprek te gaan het trauma van het kind terug centraal kan plaatsen.⁵

In literatuur over seksueel misbruik en islam wordt het element 'eer' vaak vermeld. Nederlands onderzoek haalt eveneens aan dat familie-eer een belangrijke rol speelt in de betekenisgeving van seksueel geweld (Cense 2002, 59). Onderzoek over eer-gerelateerd geweld in Nederland beschrijft dat het dagelijkse leven in het teken kan staan van het vermijden van schande en benadrukt, net als de hulpverleners in dit onderzoek, dat schaamte een zeer belangrijk concept is binnen de moslimgemeenschap (Brenninkmeijer, Geerse & Roggeband 2008, 18-19). De eer van de familie staat bij moslims vaak boven de individuele handelingsvrijheid, stellen zowel Heemelaar (Heemelaar 2008, 100) als Amerikaanse auteurs (Haboush & Alyan 2013, 506). "Als de familie-eer wordt aangetast, is schaamte het gevolg." (Heemelaar 2008, 101) In Amerikaanse en Nederlandse literatuur over hulpverlening aan moslims komt het belang dat gehecht wordt aan privacy van gezinnen aan bod. 'De vuile was niet buitenhangen' kan een reden zijn om niet met externen te praten over seksueel misbruik (Ahmed & Amer 2012, 317; Cense 2002, 31).

In andere literatuur vinden we waarschuwingen om cultuur en islam te sterk te veralgemeniseren en wordt ook gewezen op de samenhang van de aandacht voor familie-eer met de migratieachtergrond bij veel moslims in België. Sophie Withaecx wijst erop dat een eenzijdig linken van eer aan islam of migratie polarisering en racistische tendensen in de hand kan werken. Enerzijds is de aandacht voor eer waarbij "de reputatie van een collectiviteit (gezin, uitgebreide familie, gemeenschap...) verbonden wordt aan het zedelijk gedrag van de vrouwelijke leden van de groep" (Withaecx 2013, 59) niet voorbehouden aan 'exotischere' culturen maar kwam en komt dit ook in 'westerse' culturen voor. Anderzijds is er ook binnen islamitische culturen evolutie, verandering en diversiteit in visies vast te stellen. Vaak heeft de focus op eer ook te maken met het vasthouden aan een bepaalde vorm van collectieve identiteit als minderheidsgroep binnen een samenleving. Deze interpretaties kwamen in de interviews zelf niet naar voren.

De bezorgdheid over de eer uit zich, wanneer het gaat om misbruik van een meisje, vooral in het grote belang dat wordt gehecht aan maagdelijkheid en of deze wel intact gebleven is. Leen zegt over de ouders van deze meisjes: "We zien vooral dat voor hen de positie van dat kind en hun gezin zeer hard op de voorgrond komt te staan. Het maagdenvlies bepaalt dan hoe erg de situatie is voor hun gezin en wat het betekent voor de toekomst van hun kind". Respondenten merken het belang van maagdelijkheid doordat de eerste vraag van ouders vaak is: 'Is ze nog maagd?' Bij de begeleiding van de meisjes zelf komt dit ook naar boven, vertellen respondenten, zeker wanneer het gaat om tienermeisjes die al begrijpen welk belang maagdelijkheid heeft binnen de gemeenschap. Alle bevraagde hulpverleners vinden dit soms een moeilijk thema omdat het op de voorgrond lijkt te staan. Leen legt uit: "Ouders redeneren in functie van toekomstperspectieven. [...] Wanneer ze weten dat het maagdenvlies intact is, lijkt het probleem voor de ouders opgelost, zo van 'Oké, dan is het probleem van de baan.' Terwijl voor ons als hulpverlening het probleem daar helemaal niet mee is opgelost." Leen geeft hier, net als de meeste andere hulpverleners, aan dat het moeilijk is om ouders vast te houden in een traject wanneer blijkt dat het maagdenvlies intact is, of nadat het door een arts hersteld is.⁶

Waarom is maagdelijkheid dan zo belangrijk? Ebru licht dit als volgt toe: "Allemaal positieve etiketten worden op de maagd geplakt: het is een reine vrouw, het is een vrouw waar ik respect voor kan tonen, dat is maagdelijkheid. En als ze haar maagdelijkheid verliest, dan verliest ze dat allemaal". "Maagdelijk is levensnoodzakelijk, het is bijna een identiteitskaart," stelt Brahim. Het belang van maagdelijkheid heeft invloed op de beleving van het

kind. De bevroegde hulpverleners, zowel die met een islamitische achtergrond als de anderen, vertellen dat vaginaal misbruik doorgaans als traumatischer wordt ervaren bij moslimmeisjes dan anale penetratie, omdat zij tijdens het misbruik vanaf een bepaalde leeftijd zeer bewust zijn van het belang van hun maagdelijkheid. Ze leven dus in grote angst voor de gevolgen van het verlies hiervan wanneer zij vaginaal misbruikt en gepenetreerd worden.

Het belang dat maagdelijkheid speelt binnen seksueel misbruik bij moslimmeisjes en -vrouwen komt ook regelmatig aan bod in literatuur. Vrouwen hebben een grote rol in het hooghouden van de familie-eer door hun maagdelijkheid te bewaren, geven Nederlandse onderzoekers aan (Cense 2002, 36). "In samenlevingen waarin de eer van families of groepen afhangt van het gedrag van de individuele leden, is er vrijwel altijd een preoccupatie met de 'seksuele puurheid' van vrouwen – en dan vooral de maagdelijkheid" (Brenninkmeijer, Geerse & Roggeband 2008, 7). Vanuit die preoccupatie wordt door meisjes het misbruik geduid: ze hebben het gevoel dat hun zuiverheid is aangetast (Cense 2002, 59).

Verschillende respondenten, vooral diegenen die zelf deel uitmaken van de moslimgemeenschap in België, denken dat seksueel misbruik van jongens een reële problematiek is binnen de moslimgemeenschap, zowel in landen waar moslims in de meerderheid zijn als in België en Nederland. Ze leggen uit dat in sommige gevallen misbruik van jongens wordt aangeleerd aan mannen om hun seksuele driften uit te leven, omdat een seksuele relatie met een meisje niet mag buiten het huwelijk. Een groot deel van de respondenten met veel ervaring in de hulpverlening geeft aan nog minder jongens dan meisjes van de moslimgemeenschap te hebben begeleid, terwijl ze er wel van uitgaan dat ook misbruik van jongens vrij veel voorkomt. Dit heeft volgens de hulpverleners te maken met het taboe dat er vaak heerst over homoseksualiteit. Ze geven aan dat het voor moslimjongens nog moeilijker is om erkend te worden als slachtoffer. Sommige respondenten melden dat er binnen de gemeenschap soms de idee heerst dat een jongen die seksueel misbruikt is, hierdoor een homoseksuele geaardheid zal ontwikkelen. De kinderen voelen dit aan en dat heeft grote gevolgen voor hun ontwikkeling. Ebru vertelt over een cliënt: "Hij werd paranoïde en hij heeft altijd het gevoel dat mensen denken dat hij een homo is". Brahim concludeert: "Bij misbruik van jongens zijn ze bang van homoseksualiteit, het is dus niet de maagdelijkheid die verloren gaat maar de mannelijkheid".

4. Angsten

Naast het verlies van de eigen eer en de familie-eer, en daarmee samenhangend het verlies van (zelf)waarde, hebben kinderen nog andere angsten die de hulpverleners opmerken. Seksueel misbruik brengt gewoonlijk bepaalde angsten met zich mee bij kinderen, zeker wanneer het gaat om incest. Kinderen zijn dan bang dat hun gezin uiteen zal vallen. Ze willen wel dat het misbruik ophoudt, maar zijn vaak bang dat het vertellen van hun verhaal ernstige gevolgen heeft voor hun gezin. Respondenten geven aan dat kinderen uit moslimgezinnen bovendien angsten hebben die specifiek gelinkt zijn aan hun gezinscultuur.

Niet geloofd worden is er één van. Wanneer aan de hulpverleners wordt gevraagd waarvoor kinderen dan schrik hebben, is een van de meest voorkomende antwoorden "dat ze niet geloofd worden", samen met de angst dat hun omgeving zou denken dat zij zelf in de fout gegaan zijn. Die angsten zijn op zich niet specifiek voor moslimkinderen die misbruikt zijn, maar volgens de respondenten is de angst bij hen wel groter. Adil geeft een voorbeeld: "Ik heb zo een situatie gehad waarin een meisje was misbruikt door haar broer en waar de familie daar helemaal geen oren naar had. Jarenlang heeft dat meisje vanaf haar eerste tienerjaren in instellingen vertoefd omdat ze niet terug naar huis kon gaan. Voor hen was zij een bedrieger en een leugenaar, niemand geloofde haar verhaal". Ook Brahim hoort van cliënten dat dezen, wanneer ze het thuis vertelden, een reactie kregen als "Ja, maar ben je zeker? Was het niet een droom? Of is het niet een geest dat of ik weet het niet wat?". Zoals eerder al werd beschreven, heerst er bij ouders ook de overtuiging dat seksueel misbruik niet voorkomt in de moslimgemeenschap en kunnen ze zich niet goed inbeelden dat het hun kind dan toch zou overkomen. Er leeft volgens hulpverleners bij kinderen ook veel angst voor verstoting. "Wij hebben al meegemaakt dat zo'n kind effectief terug naar Marokko gestuurd werd," vertelt Els. Eerder werden al ervaringen van Elif en Adil weergegeven waarin het slachtoffer uit huis werd geplaatst. Angst voor fysiek geweld is volgens alle hulpverleners een van de belangrijke elementen die kinderen aanhalen. Ze vrezen dat er echt bloed gaat vloeien. 'Wanneer iemands eer geschonden is moet dit worden gewroken' is soms de filosofie hierachter, vertellen ze. Deze angst voor fysiek geweld bevat twee elementen. Enerzijds zijn kinderen bang dat de dader wraak zal nemen op het kind omdat hij of zij heeft gepraat. Anderzijds is er de angst voor wraakacties van mannelijke familieleden, tegenover hen als slachtoffer of tegenover de dader. Het is aan de mannelijke familieleden (vader, broers, nonkels) om de familie-eer en de eer van het slachtoffer te bewaken, en kinderen weten dit zeer goed. De grootste bezorgdheid is gewoonlijk dat

de mannelijke familieleden de eer van het kind zullen wreken door de dader te vermoorden. Dit verklaart waarom er veel weerstand leeft bij kinderen en moeders om de vaders te betrekken. Elif legt uit: "Stel dat een meisje dat misbruikt wordt door een nonkel dat tegen de vader zegt. Dan moet die vader iets doen. Ofwel gaan ze dat proberen toedekken, wat eigenlijk het gemakkelijkste is en soms ook het meest wenselijke, want stel nu dat die vader die nonkel vermoordt, dan belandt die vader in de gevangenis. Dan zijn die kinderen ook hun papa kwijt en dat willen ze niet. De kostprijs is gewoon te zwaar". Eén van de grootste angsten bij sommigen is dat ze niet goed kunnen inschatten wat er allemaal verkeerd kan lopen als ze vertellen over wat er is gebeurd. Ze zijn bang voor de hevige reactie. Tot slot halen alle respondenten aan dat kinderen vanaf een bepaalde leeftijd de angst hebben dat zij later geen huwelijkspartner zullen vinden, doordat ze 'geschonden' zijn. Deze bezorgdheid betreft niet enkel het kind zelf maar ook zijn of haar broers en zussen. Bij de moeders leeft deze bezorgdheid ook heel erg.

Dat slachtoffers van seksueel misbruik in de moslimgemeenschap met veel angst kampen keert terug in literatuur. De angsten die worden bevestigd zijn de miskennis van onrecht (Cense 2002, 31; Molhoop 1999, 12), wat samenhangt met de schuld bij het kind leggen (Haboush & Alyan 2013, 509), wraak (Cense 2002, 23), verstoting (Haboush & Alyan 2013, 509, Slendebroek & El Mouridi 2010, 23; Brenninkmeijer, Geerse & Roggeband 2008, 101), teruggestuurd worden naar het land van herkomst (Slendebroek & El Mouridi 2010, 23, Brenninkmeijer, Geerse & Roggeband 2008, 101), en geen huwelijkspartner vinden (Slendebroek & El Mouridi 2010, 23). Daarnaast wordt aangehaald dat men bang is te moeten trouwen met de dader of te worden uitgehuwelijkt aan een 'slechte partij' (Slendebroek & El Mouridi 2010, 23; Brenninkmeijer, Geerse & Roggeband 2008, 101) of om te worden binnengehouden (Brenninkmeijer, Geerse & Roggeband 2008, 101).

De daders maken duchtig gebruik van angsten die bij kinderen leven en wakkeren deze aan. Zo haalt een respondent het probleem van 'loverboys' aan, jongens die meisjes verleiden om hen dan seksueel uit te buiten.⁷ Moslimmeisjes zullen thuis niet vertellen dat ze een vriendje hebben, waardoor de jongens meer ruimte krijgen om een band op te bouwen in het geheim. Wanneer de meisjes ontmaagd worden, zijn zij omwille van de grote gevolgen heel bang om dit aan iemand te vertellen. De jongens kunnen heel gemakkelijk dreigen met het naar buiten brengen van de onzedigheid van de meisjes. Ze hebben zo heel veel machtsmiddelen en kunnen de meisjes blijven uitbuiten. Er is beperkte literatuur die aangeeft dat Marokkaanse meisjes een doelwit zijn voor loverboys (Molhoop 1999, 9).

5. *Familiestructuren*

Naast het belang van eer en specifieke angsten halen hulpverleners aan dat familiestructuren enorm veel invloed hebben op hoe het hulpverleningstraject met kinderen uit moslimgezinnen verloopt. Eerder werd al het grote belang aangehaald dat wordt gehecht aan de eer van de familie. Hier wordt uitgelegd hoe de familiestructuren een rol spelen in het hulpverleningstraject.

Respondenten vertellen dat de familiebanden binnen moslimgezinnen gewoonlijk zeer hecht zijn en dat ze verder strekken dan het kerngezin. Hulpverleners zijn ervan overtuigd dat dit gegeven in sommige gevallen kan bijdragen tot het risico op seksueel misbruik, bijvoorbeeld doordat gezinnen familieleden in huis nemen, zonder dat er gesproken wordt over seksuele grenzen. Adil vertelt over een situatie waarin een vrouw haar jongere broer in huis nam. Haar dochtertje van twaalf jaar werd een jaar lang misbruikt door haar oom. Hij wijst er op dat dit geen geïsoleerd geval is.

De ruime en hechte gezinsbanden spelen een rol in de benadering van het hulpverleningstraject. "Wat we ook anders doen, is dat we ruimer gaan werken dan het kerngezin. In klassieke gezinnen heb je vader, moeder, de kinderen, soms grootmoeder. Ik merk bij moslimgezinnen dat het wel belangrijk is om te verbreden en met een ruimer familiaal netwerk te gaan werken," vertelt Els. Enerzijds kan het teruggrijpen naar een hecht familiaal netwerk de hulpverlening bemoeilijken, zeggen hulpverleners. Gezinnen gaan meer terugvallen op familiestructuren, en minder vraag hebben naar hulpverlening. In de plaats daarvan gaan zij zoeken naar: 'Wie in onze familie kan hier in bemiddelen, kan hierin iets doen, of kan ons zeggen of het kan besproken worden of niet?'. Indien die persoon niet achter de hulpverlening staat, stopt het traject vaak. Anderzijds kunnen deze netwerken een belangrijke steun vormen voor kinderen en hun gezinnen, vertellen hulpverleners. Meer hechte banden betekent ook: meer mogelijke hulpbronnen. Enkele hulpverleners leggen uit dat ze de ruime familie betrekken in het traject en dat dit het kind ten goede komt. Tantes en grootouders kunnen een belangrijke rol spelen, bijvoorbeeld bij de verwerking en het creëren van veiligheid. De collectiviteit en de sociale controle binnen sommige moslimfamilies kan door de hulpverlening dus ingezet worden om de kinderen te beschermen, zolang men de juiste sleutelfiguren vindt en de risicofactoren in kaart brengt.

Ook literatuur uit België en Nederland haalt aan dat het met moslimcliënten vaak wenselijk is om te zoeken naar sleutelfiguren binnen de familie zodat zij de rol van beschermers op zich kunnen nemen (Cense 2002, 48-49; Cense & Van Dijk 2012, 77; Thys 2012, 3-4), al moet men telkens rekening houden met de risico's (zoals wraak of verstoting). Verder geeft literatuur aan

dat men voorzichtig moet zijn met het veralgemenen van de voordelen hiervan, het inzetten van sleutelfiguren kan sommige slachtoffers en hun ouders ook afschrikken. Belangrijk is daarbij om duidelijk te maken dat het betrekken van andere leden van de gemeenschap niet automatisch en in alle situaties gebeurt (Cense 2002, 49; Steunpunt seksueel geweld 2001, 20).

Bepaalde rolpatronen worden door respondenten aangehaald als typerend voor veel moslimgezinnen en deze kunnen invloed uitoefenen op hoe kinderen omgaan met en kunnen praten over ervaren misbruik. Zo zijn er de man-vrouw-rollen die onder andere van belang zijn bij de vraag wie welke taak opneemt binnen de opvoeding. Hulpverleners zeggen dat ze vaak botsen op bepaalde rolverdelingen tussen ouders. Moeders en vaders hebben allebei vaste rollen die ze aannemen binnen het huwelijk en het opvoeden van de kinderen. Dat heeft invloed op de werking van de hulpverlening. Hulpverleners zijn gewend beide ouders aan te spreken. Dat blijkt soms te botsen met de manier waarop er in sommige moslimgezinnen wordt gesproken over seksualiteit, waar in de doorgaans eerder uitzonderlijke situaties waarin over seksualiteit gesproken wordt, het meestal vaders zijn die met de jongens praten en moeders met de meisjes. Die grenzen worden in de regel nauw gerespecteerd. Vrouwelijke hulpverleners geven aan dat het soms moeilijk is om een gesprek aan te gaan met vaders over seksueel-geladen onderwerpen. Indien mogelijk worden deze gesprekken dan ook gevoerd door mannelijke hulpverleners.⁸ De meeste respondenten geven aan dat kinderen vaak wel graag met vrouwen praten, omdat ze meer gewend zijn over persoonlijke zaken te praten met vrouwen.

Bijna alle respondenten halen aan dat alles dat met opvoeding te maken heeft, wordt aangezien als de taak van de moeder. De vader wil hier soms niet in betrokken worden, maar meestal zijn het de moeders die de vaders niet willen betrekken in hun domein. Tegenover de buitenwereld is het de vader die de eer zal verdedigen, maar binnen het gezin is het de moeder die de opvoeding in handen heeft en het als haar rol ziet om de eer van haar kinderen te bewaken. Naast de moeders hebben ook de zussen van de moeders, de tantes van het kind, vaak een belangrijke rol in de opvoeding van kinderen.

Amerikaanse en Nederlandse literatuur bevestigt de rolpatronen van de ouders in de opvoeding van de kinderen: moeders dragen de interne verantwoordelijkheid, ook voor het bewaken van de eer van de dochters. Vaders zijn de vertegenwoordigers van het gezin naar buiten toe (Brenninkmeijer, Geerse & Roggeband 2008, 58, Haboush & Alyan 2013, 506). Over seksgerelateerde onderwerpen wordt vaak volgens geslacht gepraat, schrijft Heemelaar (Heemelaar 2008, 102). Al-Mateen en Afzal bevestigen dat het

kan aangewezen zijn om het geslacht van de hulpverlener af te stemmen op dat van de cliënt, of de cliënten te informeren over de werkwijze en hen gerust te stellen dat gender geen rol hoeft te spelen in de hulpverlening (Al-Mateen & Afzal 2004, 197).

Zoals al gezegd is er bij kinderen en moeders dus weerstand om de vaders te betrekken. Dit heeft volgens hulpverleners vaak te maken met de angsten voor eer-gerelateerd geweld en de angst voor verstoting. Adil zegt dat de vaders en de broers voorzichtig moeten worden benaderd maar ook een positieve functie kunnen vervullen. Ze kunnen snel de kaart van de eer, de trots en *harams* trekken, maar je kan ze ook betrekken in een soort coalitie. Over de broers waarschuwt hij: "Als je ze niet volwaardig betreft, houdt dat risico's in, dan weet je niet wat die jongens zullen doen met hun machtspositie." Dat jongens tijdens de opvoeding vaak krijgen aangeleerd om de seksualiteit van hun zussen te bewaken, keert terug in onderzoek over eer-gerelateerd geweld (Brenninkmeijer, Geerse & Roggeband 2008, 61) en in literatuur over het melden van seksueel misbruik binnen de Amerikaanse Arabische gemeenschap (Haboush & Alyan 2013, 507).

Enkele respondenten halen de aanwezigheid van familie tijdens gesprekken met het kind aan. Het is niet enkel uit angst dat kinderen moeilijk kunnen praten in aanwezigheid van hun ouders. Respect voor de ouders en familie speelt een grote rol en dit zorgt er, in combinatie met de geladenheid van het onderwerp, voor dat kinderen niet het gevoel hebben dat ze vrij kunnen spreken in hun aanwezigheid. Enkele hulpverleners raden dan ook aan kinderen te spreken zonder dat hun ouders er bij zijn.

Amerikaanse literatuur over hulpverlening bij moslims bevestigt deze overtuiging. Zo wordt erop gewezen dat de seksuele achtergrond van moslimkinderen en -jongeren best wordt bevraagd in afwezigheid van de ouders omdat dit een thema is waar ouders vaak niet met hun kinderen over praten en hun reactie op wat het kind vertelt negatief kan zijn (Ahmed & Amer 2012, 253; Al-Mateen & Afzal 2004, 197). Recente Belgische literatuur geeft aan dat in een politiecontext een moslim niet zal praten over taboe-onderwerpen, zoals seks, in aanwezigheid van een persoon die hoger staat in de groeps-hiërarchie. De auteurs waarschuwen daarom voor de invloed van de aanwezigheid van hiërarchische familieleden bij onderzoekshandelingen in zedenzaken (Bockstaele & De Clercq 2014, 253-254).

6. Aanbevelingen voor de praktijk

Door het taboe in stand te houden wordt de kwetsbaarheid van de kinderen vergroot (Sensoa 2015, 5-7) en blijft het spreken voor slachtoffers heel moeilijk.

Alle hulpverleners geven aan dat er nood is aan een mentaliteitswijziging binnen de moslimgemeenschap en literatuur bevestigt dit (Slendebroek & El Mouridi 2010, 25). Uiteraard is een taboe doorbreken eenvoudiger gezegd dan gedaan. Hierboven werden reeds enkele suggesties voor de praktijk beschreven wat betreft de aanwezigheid van vaders, moeders en andere familieleden. Hieronder geven we enkele verdere pistes om te werken rond het doorbreken van het taboe in het praten over ervaringen van seksueel geweld.

Er is nood aan algemene pedagogische steun voor ouders waarin het thema seksualiteit een plaats kan krijgen, zo geven hulpverleners en literatuur aan (Cense & Van Dijk 2012, 77; Smerecnk, Schaalma, Gerjo, Meijer & Poelman 2010, 7). Dit gebeurt al door het organiseren van praatgroepen voor islamitische moeders en vaders maar het kan nog veel meer gebeuren, suggereren hulpverleners en bevestigt onderzoek (Slendebroek & El Mouridi 2010, 25; Van Lee & Mouthaan 2007, 9). Hulpverleners denken dat scholen een rol kunnen spelen in educatie door infosessies te organiseren specifiek gericht op deze doelgroep, zowel voor ouders als voor kinderen, zodat beide groepen beter weten waar bepaalde grenzen liggen en hoe zij deze kunnen bewaken. De mogelijke rol voor scholen werd reeds in Nederland beschreven in congressen⁹ en artikelen (Slendebroek & El Mouridi 2010, 25) en in Amerikaans onderzoek (Al-Mateen & Afzal 2004, 189). Ouders moeten ook wegwijs gemaakt worden in de verschillende hulpverleningsinstanties die er bestaan.

Tijdens het onderzoek kwam naar voren dat metaforen vaak toegankelijker zijn voor moslimouders dan expliciete taal. Respondenten geven echter aan dat de traditionele culturele metaforen niet meer gekend zijn bij kinderen. Een mogelijke aanpak om de kloof tussen ouders en kinderen te verminderen en de communicatie te verbeteren, zou kunnen zijn om ouders te helpen deze metaforen aan te leren aan hun kinderen. Op deze manier hebben de kinderen handvaten wanneer ze met een probleem bij hun ouders terecht willen.

Hulpverlening, zowel de reguliere als de specifiek islamitische, kan beter aansluiten op de doelgroep dan nu het geval is. Onderzoek van Cense en Van Dijk (2012, 77) en van Slendebroek en El Mouridi (2010, 25) bevestigt die nood. Veel hulpverleners geven aan dat er binnen de islamitische hulpverlening meer openheid en informatie-uitwisseling zou kunnen gebeuren dan dat nu het geval is. Moslimorganisaties kunnen verder informatie verschaffen aan de reguliere hulpverlening, over hoe het best om te gaan met deze kinderen en hun gezinnen (Al-Mateen & Afzal 2004, 198). Een respondent geeft aan dat er binnen de reguliere hulpverlening ook meer aanmoediging moet zijn om anderstalige hulpverleners aan te nemen.

Ten slotte is in de literatuur regelmatig de aanbeveling te lezen om jongeren meer informatie over seksualiteit en seksueel misbruik te verschaffen via internetfora gericht op moslims (Lodewijckx & Hendrickx 2001, 5; Al-Mateen & Afzal 2004, 198; Slendebrook & El Mouridi 2010, 25). Dit werd niet aangehaald door hulpverleners binnen dit onderzoek. Slendebrook en El Mouridi geven hiervoor als een van de motivaties: "Verkrachte of aangerande meisjes van Turkse of Marokkaanse afkomst voelen zich gesterkt om hun verhaal te vertellen als ze ervaren dat iemand met dezelfde culturele achtergrond dit ook durfde." (Slendebrook & El Mouridi 2010, 25) Aangezien dit bespreken binnen de gemeenschap taboe is, kan de anonimiteit van internetfora jongeren informeren.

Conclusie

Dit onderzoek was mogelijk dankzij de medewerking van hulpverleners die zich erg inzetten voor kinderen in moeilijke situaties en het belangrijk vinden ook een niet vanzelfsprekend te bereiken doelgroep zo goed mogelijk te begeleiden, namelijk kinderen uit moslimgezinnen die slachtoffer werden van seksueel misbruik. Tijdens het onderzoek bleek dat er vanuit het werkveld veel interesse was voor het onderwerp, dat volgens veel hulpverleners onderbelicht is gebleven tot nu toe. Dit onderzoek was verkennend van aard, met de bedoeling zo goed mogelijk in kaart te brengen welke elementen een rol spelen wanneer kinderen uit moslimgezinnen over hun ervaringen praten (of dit net niet doen).

Een initiële onderzoeksvraag was of er elementen kunnen geïdentificeerd worden die eigen zijn aan kinderen uit moslimgezinnen. Over seksueel misbruik praten is namelijk nooit eenvoudig. Al vroeg in het onderzoek bleek dat het antwoord hierop 'ja' is: hulpverleners zien een verschil. De elementen die aangehaald werden en die een rol kunnen spelen in hoe kinderen uit moslimgezinnen praten over het misbruik hebben invloed op zowel het melden van seksueel misbruik als op het praten zelf. De drempel naar de hulpverlening blijkt vaak hoger te zijn en, eens de stap naar de hulpverlening is gezet, zijn er bepaalde aspecten die invloed kunnen hebben op het spreken over hun ervaringen. Deze elementen staan niet los van elkaar.

Op het thema seksueel misbruik rust een zwaar taboe: binnen de moslimgemeenschap wordt over het onderwerp meestal liever niet gesproken en er is doorgaans weerstand vanuit de gemeenschap om naar hulpverleningsinstanties te stappen. Als meldingen van seksueel misbruik naar boven

komen, gebeurt dit meestal nadat de kinderen al om andere redenen in een hulpverleningstraject zitten. Het naar buiten treden met dergelijke ervaringen heeft zoveel gevolgen voor de kinderen en hun families dat de voordelen van hulp zoeken voor hen niet altijd lijken op te wegen tegen de nadelige gevolgen van het vertellen van deze ervaringen.

Eer en schaamte zijn belangrijke concepten voor heel wat moslimgezinnen. Dit uit zich in het belang dat gehecht wordt aan het behoud van maagdelijkheid bij de meisjes, met alle gevolgen van dien, en het verlies van mannelijkheidsgevoel bij misbruikte jongens.

Het praten over seksueel misbruik brengt, samen met het belang van eer, bepaalde angsten met zich mee die specifiek zijn voor kinderen uit moslimgezinnen: kinderen zijn bang om niet te worden geloofd, te worden verstoten, geen huwelijkspartner meer te vinden. Bovendien heerst er veel angst voor verschillende vormen van wraakacties.

Verder kwam in dit onderzoek het belang van familiestructuren sterk tot uiting. Familiebanden strekken vaak ruimer dan het kerngezin, wat problematisch kan zijn maar ook kan worden ingezet voor de begeleiding van de kinderen, indien dit goed wordt opgevangen door de hulpverlening. Bepaalde rolpatronen, zoals de taakverdeling tussen de ouders en de rol van broers, zijn ook aspecten die een invloed hebben op de hulpverlening bij seksueel misbruik.

Dit onderzoek was opgezet als een verkennend onderzoek, met een beperkt aantal respondenten. Het gaat daarbij om informatie die niet rechtstreeks door moslimgezinnen of kinderen in deze gezinnen aangebracht werd, maar door hulpverleners. Naast deze beperkingen van dit onderzoek, kunnen we ons ook afvragen of de gepercipieerde verschillen tussen moslimgezinnen en andere niet ook te maken hebben met de algemene beeldvorming over moslims, als zijnde 'anders', en met de specifieke vraagstelling die focust op het verschil. Mogelijk werden in het hierboven beschreven onderzoek bepaalde verschillen uitvergroot in de antwoorden van de respondenten. Omdat we evenwel zowel islamitische hulpverleners als niet-islamitische hulpverleners bevraagd hebben en de resultaten ook in de literatuur terugvonden, is een mogelijke uitvergroting van de verschillen vermoedelijk slechts zeer beperkt. Belangrijk is evenwel om te zien dat er zeer veel diversiteit is tussen moslimgezinnen onderling en dat bepaalde verschillen die benoemd worden de specifieke gevoeligheid voor de uniciteit van elk kind en elk gezin niet in de weg mag staan.

Ondanks deze beperkingen eigen aan het opzet van het onderzoek, kunnen de inzichten van dit onderzoek een uitdaging betekenen voor hulpverleners,

vormingswerkers en beleidsmakers. De resultaten kunnen hen op weg zetten om in de aandacht voor cultuursensitieve zorg ook specifiek deze thematiek van seksueel misbruik bij kinderen en islamitische culturele en religieuze belevingen mee te nemen.

Noten

- 1 Zie bijvoorbeeld ook het Centrum cultuursensitieve zorg; <https://cultuursensitieve-zorg.com/> (toegang 8 februari 2016).
- 2 Alle namen die hier vermeld worden in verwijzing naar de interviews, zijn pseudonimen.
- 3 Elif benadrukt dat deze aanpak op lange termijn nooit effectief is: "Ge kunt het misschien uit uw bewustzijn proberen te wissen.. maar vergeten doe je niet, uw lichaam vergeet het niet, uw lichaam heeft ook een geheugen".
- 4 Informatie gehaald uit ongenummerde samenvatting.
- 5 "Daar proberen we wel de aandacht op te brengen: 'Geef in eerste instantie voldoende aandacht aan uw kind, aan het individu. Dan gaan we het samen over de eer van de familie hebben. We hebben beroepsgeheim, en we gaan jullie leren hier op een manier mee om te gaan dat niet heel de wereld dat hoeft te weten'."
- 6 "Bij een hersteloperatie worden weefselresten in een constructie geplooid zodat de kans groter is dat het meisje bloedt bij de coïtus" (Heemelaar 2008, 104)
- 7 "‘Loverboys’ zijn doorgaans niet veel ouder dan de meisjes die zij ronselen. Ze ronselen op school, bij tehuizen en in uitgaansgelegenheden. Daarbij richten ze hun aandacht op meisjes die gevoelig zijn voor mannelijke aandacht, omdat ze weinig gevoel voor eigenwaarde hebben of bijvoorbeeld uit een moeilijke thuissituatie komen. Zodra ze zien dat een meisje geïnteresseerd is, trachten ze dit meisje eerst verliefd te maken en daarna de prostitutie in te manipuleren" (Venicz 2005, 378). Deze literatuur vermeldt ook op p. 380 dat ontmaagding soms als machtsmiddel wordt gebruikt bij ‘allochtone’ meisjes omdat ze nadien niet zo makkelijk meer terug naar huis kunnen terugkeren.
- 8 Eén hulpverlener geeft aan dat er in hun organisatie altijd rekening mee wordt gehouden maar de meeste respondenten geven aan dat dit in de praktijk niet altijd een optie is omdat er weinig mannelijke hulpverleners zijn.
- 9 "Scholen spelen een belangrijke rol bij het bespreekbaar maken van seksueel misbruik bij meisjes met een islamitische achtergrond" (Marion van den Ende geciteerd in Steunpunt seksueel geweld 2001, 3).

Literatuur

- Ahmed, S. & M. Amer (red.) (2012),
Counseling Muslims: Handbook of Mental Health Issues and Interventions, New York: Taylor & Francis Group.
- Al-Mateen, C. S. & A. Afzal (2004),
 The Muslim child, adolescent, and family, in: *Child Adolescent Psychiatric Clinics*, 183-200.

- Brenninkmeijer, N., M. Geerse & G. Roggeband (2008),
Eindrapport eergerelateerd geweld in Nederland: onderzoek naar de beleving en aanpak van eergerelateerd geweld in Nederland, Amsterdam: Vrije Universiteit.
- Cense, M. (2002),
Door nieuwe ogen. Betekenisgeving en hulp na seksueel geweld in cultureel perspectief, Utrecht: TransAct.
- Cense, M. (2012),
 Andere cultuur, andere grens. Jongeren en grensoverschrijdend seksueel gedrag, in:
Kind en Adolescent, 33 (4), 264-270.
- Cense, M. & L. van Dijk (2012),
Laveren tussen loyaliteit en autonomie. Seksuele ontwikkeling en beleving van allochtone jongeren, Utrecht: Rutgers WPF.
- De Clercq, B. & Bockstaele, M. (2014),
Verhoren van minderjarigen en kwetsbare volwassenen, Antwerpen-Appeldoorn: Maklu.
- Deug, F. (1990),
En dan ben je pas echt ver van huis: Turkse en Marokkaanse vrouwen en meisjes over seksueel geweld en de hulpverlening, Utrecht: Stichting tegen seksueel geweld.
- European Commission (2012),
Special Eurobarometer 393 Report: Discrimination in the EU in 2012, European Commission.
- Frans, E. (red.) (2009),
Seksueel grensoverschrijdend gedrag, Sensoa.
- Haboush, K. & Alyan, H. (2013),
 "Who Can You Tell?" Features of Arab Culture That Influence Conceptualization and Treatment of Childhood Sexual Abuse, in: *Journal of Child Sexual Abuse*(22:5), 499-518.
- Heemelaar, M. (2008),
Seksualiteit, intimiteit en hulpverlening: informatie en communicatietraining voor sociaal-agogisch hulpverleners en verpleegkundigen (3 ed.), Houten: Bohn Stafleu Van Loghum.
- Lee, L. van & I. Mouthaan (2007),
 Ouders en de seksuele opvoeding van kinderen. Marokkaanse en Turkse moeders aan het woord, in: *Tijdschrift voor seksuologie*, 31, 3-10.
- Lodewijckx, E. & K. Hendrickx (2001),
 Marokkaanse jongeren over seksualiteit, in: *Jaarboek seksualiteit – relaties – geboorteregeling*, Gent: CGSO.
- Marhé, U. (2000),
Tapu Sjen/Bedek je schande: Surinamers en incest, Amsterdam: Uitgeverij Van Gennep.

- Molhoop, S. (1999),
Geduld heeft de tranen gedroogd. De bespreekbaarheid van seksueel geweld. Misbruik in de Marokkaanse gemeenschap, Amsterdam: Steunpunt Seksueel Geweld.
- Ohlrichs, Y. & I. van der Vlugt (2013),
Zwijgen is zonde, Utrecht: Rutgers WPF.
- Sensoa (sd),
Feiten & cijfers: Seksueel grensoverschrijdend gedrag jongeren, www.sensoa.be, België.
 Opgeroepen op 2015, van Senoa: <http://www.sensoa.be/printpdf/406>.
- Slendebroek, A. & M. El Mouridi (2010),
 Niets is erger dan het vertellen, in: *Visies*, 23-25.
- Smerecnk, C., H. Schaalma, K. Gerjo, S. Meijer & J. Poelman (2010),
An exploratory study of Muslim adolescents' views on sexuality. Implications for sex education and prevention, BMC Public Health.
- Steunpunt Seksueel Geweld (2001),
Cultuurspecifieke hulpverlening na seksueel geweld. Congresbundel, Amsterdam: GGD Amsterdam.
- Thys, T. (2012),
Intern werkdocument Vertrouwenscentrum Kindermishandeling Antwerpen, Antwerpen: Vertrouwenscentrum Kindermishandeling.
- Van Robaey, B. et al. (2014),
Verbinden vanuit diversiteit. Krachtgericht werken in een context van armoede en culturele diversiteit, Leuven: LannooCampus.
- Venicz, E. (2005),
 Jeugdprostitutie, in: Hermanns, J., C. Nijnatten, F. Verheij & M. Reuling (red.),
Handboek jeugdzorg deel 1, Houten: Bohn Stafleu van Loghum, 375-387.
- Withaecx, S. (2013),
 Eer, gender en geweld. Overeenkomsten en verschillen in ervaringen met familiaal en eengerelateerd geweld, in: Coene, G. & S. Withaecx, *Van de liefde geslagen. Nieuwe vormen van familiaal en geweld feministisch bekeken*, Brussel: VURPress, 57-83.
- Yerden, I. (2001),
Ik bepaal mijn lot. Turkse meisjes in conflictsituaties, Amsterdam: Het Spinhuis.

Appendix – semi-gestructureerde vragenlijst

1. Profiel respondent

- * Functie
- * Opleiding (basisopleiding + bijkomende opleidingen of bijscholingen binnen de organisatie)
- * Werktraject
- * Ervaring met doelgroep (aantal jaren)
- * Leeftijd

2. Kernvragen

Deel 1: Cliënteel algemeen

- Wat is het profiel van de kinderen die bij u terecht komen? (jongens/meisjes, leeftijden, etnische achtergrond, levensbeschouwing, gezinssituatie ...)
- Met welke vragen en problemen komen zij bij u?
- Via welke kanalen komen zij bij u terecht?

Deel 2: Seksueel misbruik bij kinderen met een moslimachtergrond

- In welke mate hebt u ervaring met moslimkinderen die bij u komen wegens seksueel misbruik?
- Hoe zijn zij bij u terecht gekomen? (verschil niet-moslimkinderen?)
- Merkt u een verschil in de manier waarop zij over ervaringen van seksueel misbruik praten? Zo ja: leg uit? zo neen: hoe komt dat volgens u?

Deel 3: Uitdiepen diverse elementen (indien zij nog niet werden vermeld of uitgelegd)

- * Denkt u dat bij moslimkinderen (-jongeren) de drempel hoger is om hulp te vragen bij seksueel misbruik? Waaraan merkt u dit? Indien ja, hoe komt dat volgens u? Indien neen, kan u aangeven waarom volgens u de drempel niet hoger is dan bij niet-moslimkinderen?
- * Speelt volgens u het geslacht van de hulpverlener een rol in het gesprek met de moslimminderjarige?
- * Hebt u zelf een islamitische achtergrond? Denkt u dat dat uw achtergrond een invloed heeft op de manier waarop u als hulpverlener met deze kinderen werkt? Zo ja, op welke manier? Zo neen, waarom niet?
- * Zijn er visies op gezin die naar voor komen tijdens de hulpverlening en een rol spelen die specifiek zijn aan deze doelgroep?

- * Is er volgens uw ervaring een verschil in de gesprekken tussen situaties van intra en extra familiaal seksueel misbruik tussen kinderen met en zonder islamitische opvoeding?
- * Speelt naar uw ervaring de aanwezigheid van ouders tijdens de hulpverlening een rol in de manier waarop moslimkinderen kunnen praten over seksueel misbruik?
- * Zijn er bij moslimkinderen specifieke angsten rond onthulling? (Bv de vuile was niet willen buitenhangen, kwaadheid thuis, schaamte ...)
- * Zijn er bepaalde handelingen waar zij moeilijker of juist gemakkelijker over kunnen praten? Waaraan merkt u dit?
- * Heerst er bezorgdheid over maagdenvlies/maagdelijkheid?
- * Merkt u meer schaamte wanneer het gaat over seksueel misbruik van een jongen door een man?
- * Zijn er bepaalde woorden die deze kinderen niet kunnen of willen uitspreken?
- * Wat kan u mij vertellen over de kennis over seks van deze kinderen?
- * Komen volgende thema's ooit naar voor (apart vragen!): – Gods wil, straf van God, – schuld bij zichzelf leggen, – zich neerleggen bij de situatie? – Denkt u nu nog aan andere dingen?

Deel 4: Suggesties en bemerkingen

- Hebt u het gevoel dat u voldoende gewapend bent om met deze doelgroep (seksueel misbruikte moslimkinderen) te werken? Zo niet: hebt u suggesties om dit te verbeteren?
- Ziet u processen/actoren die ten aanzien van deze doelgroep een rol zouden kunnen spelen in de manier waarop deze kinderen kunnen praten over seksueel misbruik? (bv manier om de moslimgemeenschap en de hulpverlening beter op mekaar te doen aansluiten wanneer het gaat over seksueel misbruik bij kinderen)

3. Slotvragen

- * Hebt u verder nog andere opmerkingen of wenst u ergens op terug te komen?
- * Hebt u nog vragen voor mij?